

"יקים האל משכן שילה" על "משכן שילה" בשירי ר' ישראל נג'ארה

מאת

ד"ר

מאת
ר' שמואל הכהן

לזכרו הברוך של ד"ר יצחק רפאל ז"ל

ד"ר

קברניטה של ספינת "מוסד הרב קיק" שהמנוח ניוססה
והנהיגה בכשרון ומסירות על פני מים רבים, ואין מים
אלא תורה.

בשישה משירי רבי ישראל נג'ארה¹, המקובצים בספרו "זמירות ישראל"², מצאנו
ביטוי ערגה וכיסופים לשיבת האומה הישראלית ל"משכן שילה"³, ושה' ישוב ויקים את
"משכן שילה".

להלן בתי השירים, בהם מצאנו ביטוי לכיסופים אלה, בלשונות שונים:

(א) "אם יתמהמה חכי לו / כי הוא יעלך גם עלה

אל רום אהל משכן שילה / מתוגה חצנך נערי".

(מן הפיוט "גורי גורי יונה", עפ"י מהר"י פריס-חורב, סימן ט"ו).

1. ר' ישראל נג'ארה חי בשנים ה'ש"י (בקי"ר) - ה'שפ"ה / 1550-1625. בדורות האחרונים נכתב הרבה על
יצירתו, על החשובים שבמחקרים ראה בביבליוגרפיה של מאיר בניהו ב"אסופות" ר' (תש"ג). בראש
מאמרו המקיף "רבי ישראל נג'ארה", בעמ' רג.

2. ספר שיריו זה ראה אור בדפוס לראשונה בצפת, בשנת ש"ז, והוא שב ונדפס עוד פעמים רבות.
לצורך מאמרו נעזרנו במהדורת יהודה פריס-חורב, הוצ' "מחברות לספרות", תל-אביב, תש"ו, בסיוע
מוסד הרב קוק. — ידידי המלומד ר' יהודה כהן יצ"ו, היפנה אותי לשירי ר"י נג'ארה הרלוונטיים
שנוקקתי להם לצורך מאמרי, ובהזדמנות זו דריני מודה לו מקרב לב. במאמרו יצוינו מקורות
השירים עפ"י סימניהם במהדורה הנ"ל.

3. פייסנו הזכיר את "שילה" גם כשם המשיח (עפ"י סנהדרין צח, ב; מדרש שו"ט למשלי יט ועוד).
כמו בפיוט "ירום ונשא", שבמהר" פריס-חורב צויין בסימן ק"ע, ועוד. בכך הלך ר"י נג'ארה בעקבות
הקוטונים, אולם במאמרו זה נתייחס בעיקר למובאות מפיוטי נג'ארה, בהם השם "שילה" קשור
למשכן: "משכן שילה", הוא לכאורה משכן אהל מועד שהוקם בעיר שילה שבנחלת אפרים, ובה עמד
המשכן החל מ'יות יהושע ועד ימי שמואל הרמתי. אולם ראה גם ההסבר שבשולי המאמר.

(ב) "...שים אור בעדני / ואל משכן שילה תשוב תעלני
מהרה יממי אורי וישעי".

(בבית האחרון שבפיוט "יורוך רעיוני", סימן כ"ז).

(ג) "יקבוץ דורך את נדורך אל עיר חמדתך
יבנה שילה, ולעולם לא ימוט יסודי".

(מן הפיוט "דני יעלה", סימן קכ"ד).

(ד) "אל הוד משכן שילה יעלני עליון נורא
ויתן לי מלא ביתו הדר ותפארה

אזכח באהלו זבחי צדק ואזמרה

זמירות ישראל שירי רוד ושיר אגור".

(מן הפיוט "ינעם שיר לחכי", סימן קכ"ו).

(ה) "אל משכן שילה תשוב כל צאני, ובהר צבי /
כונן צבי. ותפארה /

ומזבחך אסובב. בתחנה לדרש פדיון /

מכל-פיר יום. וכל צרה /

שם אשיר שיר ואנובב. בשמחות שירה כים ...".

(בבית האחרון של הפיוט "יראה ודער יבא" בסימן קל"ט).

(ו) "יקים האל משכן שילה / ולאסיריו יחיש פדות

וכקדם יפקד, פקודי / המשכן משכן העדות".

(פתיחת הפיוט לשבת 'אלה פקודי',
סימן רמ"ח, מן הקובץ "עולת שבת").

השיבה ל"משכן שילה" מתוארת בשירי נג'ארה בלשון עלייה: "הוא יעלך", "תשוב תעלני" ו"יעלני עליון" (צירוף שיש בו לשון נופל על לשון, בנושא המשפט ובנשואו). בתיאור משכן שילה משתמש המשורר בביטוי "הוד" ("אל הוד משכן שילה יעלני"), המשכן מלא "הדר ותפארה", והוא מכונה מצד אחד "אהל" ("אהל משכן שילה"), ומאידך גיסא שילה היא "עיר חמדתך". המשכן מצוי במקום גבוה (אם במשמעות הטופוגרפית: על ראש ההר, ואם במובן הרוחני: רם ונישא), כפי שחרז המשורר: "אל רום אהל משכן שילה...", וההר שעליו יכונן ה' (המכונה "צבי") קרוי "הר צבי"⁴. התזרה לשילה היא

4. מקורו של השם "הר צבי" הוא בחזונו דניאל, שם נזכר האיזור "בין ימים להר צבי קדש" (דניאל יא, מה), שפירושו (בפירושו לספר דניאל): "בין הים הגדול... לבין הר הבית", ולהלן עוד נשוב לדון במשמעות "הר צבי" בשירי נג'ארה. הביטוי "צבי" כשירו זה של נג'ארה, כאשר הוא צמוד ל"תפארה", בשורה שלאחר מכן ("כונן צבי ותפארה") משמעו יופי, אך יש גם ש"צבי" הוא מכינוי הבורא, על סמך איזכורו האליגורי בשיר השירים: "דומה דודי לצבי" (שם ב, ט), ועל יסוד לשון פיוטית זו חרו נג'ארה "ידר יירי יברח כצבי" (בראש השיר שסומן באות ו), והשימוש ב"יירי" ככינוי לבורא – נפוץ מאוד.

שיבה אל מקום שהאומה הייתה בו בעבר: "תשוב תעלני" ו"תשוב", והציפייה היא שה' יפקוד את משכנו "בקרם".

השיבה למשכן שילה מעוררת שמחה, ומשכיחה אבל וצער: "מתוגה חצנך נערי", "ואזמרה" ועוד: "שם אשיר שיר ואנוב בשמחות שירה כים".

על מנת לנסות למצוא את שורשיהם של הכיסופים לשילה בשירת ר"י נג'ארה, תרנו תחילה אחרי פיוסיהם של פייטני ארץ ישראל הראשונים, ואף שלא מצאנו בהם ביטוי ערגה ל"משכן שילה", מצאנו באחת מקינותיו של ר' אלעזר הקליר לתשעה באב, את "שילה" כמקום שראוי היה לעמוד "לער", בהיותו "כחלה מעסה", כלומר ראשית ההפרשה מלחם הארץ, כנראה סמל לראשית התנחלותו של העם בארצו, וזו לשון הקינה:⁵ "פצו [פיהם] חג ה' בשלו / דמו כי לער יהיה שם מושלו"

פעלו שקר והשילר / ער כי יבא שילה
שילה רצה כחלה מעסה / ונמאס באשר בו נעשה
ראו מה עברה עושה / לכל אשר חפץ עשה...
(מן הקינה 'איכה את אשר כבר עשוהו').

בקינה זו מזכיר הקליר את מעלתה של שילה המדומה ל"חלה מעסה" — חלה מן הבצק, על סמך לשון התורה ביחס ל"חלה": "ראשית ערסתיכם חלה תרימו תרומה..." (במדבר טו, כ), כלומר: יש להפריש מראשית הלישה (של הבצק, העיסה)⁶ "חלה", הנחשבת אף היא כתרומה, ולכן היא "קדש". בגלל קדושתה של שילה מובן מדוע ישראל "דימו כי לער יהיה שם מושלו", כי בקדושה לא חל כליון או הפסד, ולכן היא נצחית. מה שלא זכו ישראל בהקמת המקדש הראשון בארץ־ישראל בשל ה"עברה" הנרמזת, הם יזכו בגאולה העתידה כש"הרור" ישוב ויבנה את שילה, "ולעולם לא ימוט יסודי", כלשון ר"י נג'ארה.

ר' אשתורי הפרחי, בעל הספר "כפתור ופרח"⁹, מזכיר את שילה במסגרת מחקריו על נחלות השבטים וזיהוי המקומות הנזכרים במקרא, כפי שהוא ראה אותם בעיניו בימיו,

5. עפ"י מהדורת ר' גולדשמידט, עמ' סג.

6. במשמעות: השיל אותו, כלומר הסיר אותו (גולדשמידט) — את המשכן. הצורה הנדירה הזו: 'השילר' מן השורש נש"ל, אמנם איננה מצויה במקרא, אך קיימת הצורה 'של נעליך' (שמות ג, ה) ו'של נעליך' (יהושע ה, טו) — בהוראת הסר, חלוץ, והקלירי בחר בצורה 'השילר' לצורך חריזה עם 'שילר' (או 'שילה').

7. "מושלו" כאן הינו כינוי לקב"ה: המושל שלו (של משכן שילה), וזאת על סמך פסוקים שונים במקרא בהם הקב"ה מכונה "מושל": "אלהים משל ביעקב" (תהלים נט, יד); "משל עמים" (שם קה, כ); "מושל בכל" (דה"א כט, יא) ועוד, וברוח זו פירש ר' גולדשמידט את הביטוי "מושלו" בקינת הקלירי: "מושב השכינה".

8. אין כאן חמקום לבדיקה אסימולוגית יסודית של השם "עריסה" בתיבה "ערסתיכם", ונסתפק לענייננו בהוראה המקובלת של הפועל ער"ס בארמית: ערבוב קמח במים לצורך לישה.

9. א. ר' אשתורי חי בראשית האלף השישי, במאה ה"ג-ה"ד למניינם.

בעת שעבר את הארץ לאורכה ולרוחבה. בתארו בפרק י"א את מסלול הדרך משכם לשילה, הוא מאשר שזה אותו המסלול המתואר בסוף ספר שופטים (כא, יט). בהגיעו במסעו לשילה הוא כותב:

"עור היום שם כיפה, קורין לה (-הערבים) 'קבת אלסכינה', כלומר: כיפת השכינה" (עמ' סח).

אף שבהמשך רבריו, במנותו את המקומות הקדושים בארץ, אין הוא מזכיר במפורש את שילה, אין ספק שבדבריו על המקומות הקדושים בארץ (רברים שנביא להלן) הוא מתייחס גם לשילה, שלפי חז"ל הייתה אחד מן המקומות בארץ ששרתה בהם השכינה¹⁰. ואלה רבריו ביחס למקומות הקדושים:

"...שמואל בחסירותו היה מבקר תמיד מקומות שהיה בהם קדושה, כמו שכתוב: 'והלך מרי שנה וסבב בית אל והגלגל והמצפה...' (שמואל"א ז, טז)¹¹... וכן ראוי לסבב ולבקר אותם המקומות הקדושים אף בזמן הזה, שאין ספק שיש לעולם בהם ממין קדושתן הראשונה..." (שם, עמ' עא).

ציון כינויה הערבי של שילה בימי א' הפרחי: "קבת אלסכינה" (כיפת השכינה), והקביעה שבמקומות שנתקדשו בימי קדם עדיין שורה הקדושה גם היום, מבטאים את אמונתו של א' הפרחי, שגם שילה קדושה בקדושת עולם.

כפי שניתן להסיק מדברי התנא ר' יהושע בן קרחה, נשתמר בדרך מיוחדת במינה זכרון עבודת ה' במקדש שילה, עור מאות שנים אחר חורבן שילה. ר' יהושע בן קרחה (שחי במאה השניה למניינם) סיפר: "סח לי זקן אחר: פעם אחת הלכתי לשילה והרחתי ריח הקטורת מבין כותליה" (יומא לט, ב). בין חורבן שילה, בזקנותו של עלי, לבין סיפורו של הזקן שסיפרו לר"י בן קרחה, על ריח הקטורת שעדיין הורגש בין כותלי שילה, מברילות יותר מאלף שנים! ואולם בכל השנים הללו לא פסק ריח הקטורת שהקטירו במשכן שילה, ולא נמוג. אולי ביקש בעל האגדה הזו לבטא את הרעיון, שגם אם כותלי שילה חרבו, פנימיותה של שילה לא חרבה¹², ויש מקום להקביל רעיון זה למסורת של אמורא

ב. לצורך מאמרו נעזרנו במהדורה החדשה של "כפתור ופרח", שיצאה ע"י ביהמ"ד להלכה בהתיישבות, תשנ"ו, וציוני המקורות במאמר הינם עפ"י מהדורה זו.

10. "אמר רבי: בארבעה מקומות שרתה שכינה על ישראל: בשילה, ונוב, וגבעון ובית עולמים..." (ובחים קיח, ב).

11. פסוק זה שאשתורי הפרחי מביא כאסמכתא למנהגו של שמואל לפקוד את המקומות הקדושים, נכתב בהקשרו לציין את מנהגו של שמואל בהיותו שופט-מנהיג לפקוד את המקומות הנוכרים, על מנת לשפוט בהם את ישראל, ויש לזכור שתורבן שילה ארע בנעוריו של שמואל כאשר סרם היה שופט, בימי שיפוטו האחרונים של עלי. אין להתפלא איפוא שהכתוב לא הזכיר בין שאר המקומות ששמואל ביקר בהם, את שילה, כי או שילה כבר הייתה חרבה וככל הנראה נעזבה מיושביה.

12. א. יעדין במאמרו היפה של הרב אריה הנדלר על שילה, בספרו "נקודת חן" (חש"ד וחמ"ד), עמ' 161-182, ולענייננו עמ' 164.

ב. תמוה שהרב שלמה מן ההר התעלם ממסורת זו, מקינתו של ר"א הקליר, מדברי אשתורי הפרחי

ארצישראלי על ריח קטורת ששבי ציון מצאו עריין במקום המקדש החרב בהר הבית, 70 שנה אחר חורבנו¹³.

הערכה נדירה ומיוחדת במינה ביחס למשכן שילה, מצאנו אצל אחד מפרשניו האחרונים, אצל הרב דוד צבי הופמן¹⁴, אשר התייחס בדרך מיוחדת במינה למשכן שילה, בפירושו לשני כתובים בתורה:

(1) על הפס' "ער כי יבא שילה" (בראשית מט, י) כתב הרב הופמן¹⁵: "מובנה של 'שילה' היא עיר המנוחה. לפי פירושים רבים קיבלה העיר אותו השם, מכיון שישראל נקהלו שם והגיעו למנוחתם אחרי מלחמה רבת שנים. גם במשנה (זבחים יד, ו) שנינו: "מנוחה" — זו שילה". תפקידו של ישראל היה להקים משכן לה' שישכון בתוכם. בהגיעו למנוחה, עליו למלא תפקיד זה. הרי כך גדר יעקב אבינו: 'ושבתי בשלום אל בית אבי... והאבן הזאת... יהיה בית אלקים' (שם כח, כא-כב), ומתאימה הברכה שבפיו של יעקב אבינו: 'לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו', כלומר: יהודה יצא בשבט ומחוקק בראש כל ישראל, 'ער כי יבא שילה', כלומר: [יבוא] לעיר המנוחה, להעמיד שם את המשכן. אמנם לא הפכה שילה, כתקוותם של ישראל, לעיר המנוחה הקבועה. מפני חטאותיו [של העם] ניטש משכן שילה, ועל יהודה הוטל כעת מחדש להנחות את העם לעיר המנוחה ירושלים — ירושת השלום נקראת עיר זו, שבה קבע דויד מקום בית עולמים ... בעתיד ינחה נצר משבט יהודה את ישראל לעיר המנוחה הנצחית, ל"שילה" האמיתית, ושלום לנצח ישרור בעולם...".

בהמשך רבריו מעורר הרב הופמן תמיהה על כך שבספר יהושע לא מצוי נימוק לבחירת שילה, בתום שנות כיבוש הארץ, לצורך הקמת המשכן דווקא בה. הרב הופמן מעלה השערה שגם לבחירת שילה יש שורשים עמוקים מימי האבות, כמו לבחירתה של ירושלים. ירושלים נבחרה למקום המקדש בגין מעשה העקידה, שאברהם אבינו עקד שם את יצחק בנו, וגם לבחירת שילה יש זיקה לימי האבות, לימי יעקב אבינו. יעקב נאלץ

ומכל מה שהעלינו בעקבות מקורות אלה, וקבע שקרושתו של מקדש שילה "נשתכחה לחלוטין" מאז חורבנו, "זלא נשאר לה שארית ולא ברל של שארית" (בספרו "מדר שלם — עיונים בתנ"ך — ענייני מקדש", תשנ"ט, עמ' שלח).

13. במס' זבחים סב, א מובאת מסורת על ראשית שיקומו של הבית השני שנבנה בריוק במקום שניצב הבית הראשון. על השאלה: כיצד יכלו לאתר את מקום המזבח, שנהרס וככל הנראה לא נשאר ממנו סימן? ניתנו שם שלוש תשובות, שהשלישית שביניהן היגה תשובתו של ר' שמואל בר נחמני: "מכל הבית כולו הריחו ריח קטורת, משם (-ממקום המזבח) — הריחו ריח איברים".

14. חי בשנים תר"ד-תרפ"ב / 1843-1922.

15. פירושו לספר בראשית תורגם לעברית ע"י ר' אשר וטרסיל יצ"ו, ואולם לפי עדות המהרש"א לא נמצא בפירושו הרב הופמן לספר בראשית אלא ער פרק לו בלבד (ער וער בכלל). הדברים שהבאנו בשמו לפס' "ער כי יבא שילה", פורסמו בתרגום לעברית ב"המעין" גליון סבת תשמ"ג, עמ' 4-6, ומקור הדברים הוא בירחון Israelitische Monatsschrift, מ"ט בינואר 1884, ונכתבו כמו מרבית מחקריו בשפה הגרמנית. התיבות שבסוגריים מרובעות הינן השלמות-הסבר שלי (ש.ה.).

להלחם באמורי, בחרבו ובקשתו (עפ"י בראשית מח, כב), והייתה זו מלחמה ניסית שנרמזה בכתוב: "ויסעו ויהי חתת אלקים על הערים אשר סביבותיהם ולא רדפו אחרי בני יעקב" (שם לה, ה). מלחמה זו ארעה בעת שיעקב היה בדרכו משכם לבית אל. במסילה זו יעקב זכה לנצחון ניסי על האמורי, וזה, לדעת הרב הופמן, היסוד לבחירת שילה למקום המקדש בעתיד, בעיר המנוחה ממלחמה זו.

על השאלה: מדוע בפרשתו של יעקב לא נתפרש שם העיר שילה? על כך משיב הרב הופמן: כיון שבעצה ממרום ניסש אחר כך משכן שילה, ובחירתה הייתה זמנית בלבד, לא רצה הכתוב לנקוב בשמה של שילה¹⁶. אולם במסורת בית ישראל נשמרה קרושתה של שילה, ולכן שם נקבע המקום הראשון בארץ ישראל למקדש ה'. בסיום דבריו כתב הרב הופמן, שאיזכורה של "שילה" בברכת יעקב: "איננו מכוון לעיר השוכנת בין שכם לבית אל, אלא הינו מציין את עיר המנוחה [הנצחית], עיר הקודש, ממנה יצא השלום הנצחי המביא אושר לעולם כולו כתום מלחמות ישראל עם אויבי ה'".

מרבירים אלה עולה, שלפי הרד"צ הופמן יש בשם "שילה" משמעות כפולה: א) כינוי לעיר השלום והשלווה, כינוי ההולם את העיר שבין שכם לירושלים, ששם נח יעקב אבינו ממלחמותיו עם האמורי, ושם נחו ישראל ממלחמות כיבוש הארץ בראשותו של יהושע. בעיר זו הוקם המשכן בעת שישראל נכנסו לארץ אחר שסיימו את מלחמות הכיבוש שלהם. ב) כינוי חזוני לירושלים, עיר המנוחה הנצחית.

(2) המקום השני בו התייחס הרד"צ הופמן למשכן שילה, הוא בפירושו לספר דברים פרק יב¹⁷, שם הוא קבע, ש"אילו שמרו ישראל את תורת ה', הייתה שילה נשארת לחלוטין מקום המנוחה", כלומר: אלמלא חטאו ישראל, יכול היה משכן ה' בשילה לעמוד לעד. ואולם משחטאו ישראל, ושילה חרבה, ציפו הכול לעת שיבואו לירושלים, "עיר המנוחה, עיר הקודש, ממנה יצא השלום הנצחי".

גם מפירוש זה עולה שיש שני מקומות בארץ ישראל המכונים בשם "שילה": המקום הראשון היא העיר שבנחלת אפרים, בין ירושלים לשכם, שזהו שמה המזהה בלשון בני אדם. המקום השני היא ירושלים, בירת מלכי בית דוד ועיר המקדש, שבכינוי חזוני מכונה "שילה"¹⁸. לפי הרב הופמן יש איפוא "שילה" ארצית, זמנית, ויש "שילה" האמיתית, הנצחית.

16. במקביל לשאלה: מדוע לא נזכר בתורה משכן שילה? העלה הרמב"ם בספרו "מורה נבוכים" (חלק ג', פרק מ"ה) את השאלה: מדוע העלימה התורה את מקומו של בית המקדש בירושלים? והשיב על כך שלוש תשובות (עיי"ש).

17. פירוש הרב הופמן לספר דברים, תורגם לעברית ע"י ר' צבי הר שפר ויצא לאור בהוצאת "נצח", תל אביב, תש"ך. הפירוש שהבאנו ביחס לאיפציה ששילה היתה יכולה לרתקיים "לחלוטין" (במשמעות של: לעד), מצוי שם בכרך א', עמ' קסח.

18. א. אמנם בין שבעים השמות שירושלים נקראה בהם, שחז"ל מנו אותם במררשיהם, לא נכללת

ברוח זו אפשר אולי להסביר גם את איזכוריה הרבים של “שילה” בשירת ר”י נגארה, כשכוונת המשורר איננה לעיר שילה שבנחלת אפרים, אלא ל”שילה” – ירושלים. היות ור”י נג’ארה הסתופף בין חבורת המקובלים בצפת, חבורתו של האר”י וגוריו, יש מקום להניח, שהמשורר השתמש, כמקובל שם, בשפת הסמלים, ש”שילה” עשויה להיות אחד מביטוייה.

*

בתקופה שנמשכה 369 שנה¹⁹ נחשב המשכן כשילה “המקום אשר יבחר ה’”, ואכן מצאנו במקורות חז”ל שלא רק המקדש בירושלים נקרא “בית הבחירה”, אלא גם משכן שילה כונה בביטוי ייחודי זה²⁰, ששמור בדרך כלל לבית המקדש שבירושלים.

בחירה זו ע”י ה’ ביחס לשילה, “במקום אשר יבחר ה’”, כמוה כבחירת מלך בישראל, שאף היא חייבת להיות בחירה ע”י ה’: “אשר יבחר ה’ אלקיך בו” (דברים יז, טו), ואכן על המלך הראשון בישראל, שאול בן קיש משבט בנימין, נאמר: “אשר בחר בו ה’” (ש”א י, כד), והוא גם מכונה “בחר ה’” (ש”ב כא, ו).

שתי בחירות אלוקיות אלו, של מקום המקדש ושל המלך, היה מן הדין שתתקיימנה לעד, אולם החטא גרם בשתיהן, שבחירות אלו בסלו והועברו מן הנבחר הראשון – למה, או למי – שהיה טוב ממנו.

ביחס לשילה נאמר: “ויטש משכן שלו... וימאס באהל יוסף, ובשבט אפרים לא בחר, ויבחר את שבט יהודה את הרציון אשר אהב” (תהלים עח, ס–סח), וביחס לשאול משבט בנימין, אחי יוסף, נאמר: “מאסתיו ממלך על-ישראל” (ש”א טז, א), ותמורתו: “ויבחר ברור עברו...” (תהלים עח, ע).

דבריו של הרב הופמן ביחס למשכן שילה, ש”אילו שמרו ישראל את תורת ה’ היתה

התורה

“שילה”, לכן כוונת הרב הופמן, ככל הנראה למשמעות הרעיונית-סמלית של “שילה”: שלום ושלווה, ואכן מצאנו בין כינוייה הרבים של ירושלים גם את הכינויים “שלם” ו”שלום”.

ב. את חוונת של יחזקאל “ושם העיר מיום (-מן היום ההוא ואילך): ה’ שמה”, בחיתום ספרו, אין צורך לבאר שהשם “ירושלים” יוסב ל”ה’ שמה”, אלא יש בנבואה זו כוונה ייעודית לאופייה החדש של ירושלים העתידית, והשווה גם לנבואת ירמיהו לג, טו.

ג. בטרמינולוגיה הקבלית משמש הניב “משכן שילה” ביטוי למקום השראת השכינה, מעין מה שהיה במקדש שילה, המקום בו השכין הקב”ה בפעם הראשונה בארץ ישראל את שכינתו. לפי תפיסה זו ירושלים תפסה את מקומה הרוחני של שילה, כששלמה בנה בה את בית המקדש, והשכינה עברה לשכון בו כמו בשילה בראשונה (עפ”י דברים שנמסרו לי מפי המקובל הרב דוד בצרי שליט”א).

ד. שיטת הרד”צ הופמן על “שתי שילה”: שילה הזמנית ושילה הנצחית מתבארת יפה עפ”י הגישה הקבלית שהצגנו בסעיף הקודם. אמנם לא שמענו שמשנתו של הרב הופמן הושפעה מתורת הנסתר, מן הקבלה, אך “לא שמענו” איננו רואים, ואין זה מן הנמנע שכאן קרובה שיטתו לדרך הקבלה.

19. מסורת חז”ל על משך זמן עמידתו של מקדש שילה, 369 שנה, מצוייה בירושל’ מגילה פ”א הל’ יב ובמקומות נוספים.

20. כמובא ב”סדר עולם רבה” סוף פרק י”א: “בית הבחירה שבשילה”.

שילה נשאת לחלוטין (אולי עריף היה לתרגם: היתה נשאת לעד –) מקום המנוחה, אבל בעוונותינו החריב ה' את משכן שילה...". דומים מבחינה רעיונית למאמרים שונים של חז"ל, כמו: "ביקש הקב"ה לעשות חזקיהו משיח... אמרה מירת הרין לפני הקב"ה: רבש"ע... חזקיהו שעשית לו כל הנסים הללו ולא אמר שירה לפניך – תעשהו משיח?" (סנהדרין צד, א), או: "ראויים היו ישראל ליעשות להם נס בימי עזרא כדרך שנעשה להם בימי יהושע, אלא שגרים החטא" (ברכות ד, א ומקבילות). ביסוד מאמרים אלה וכיו"ב טמון הרעיון, שבארם, או במושא שמדובר בו, היו גלומים מבחינת הפוטנציאל כל המעלות הנדרשות, כדי שיחולו בו הזכויות או ההבטחות הרלוונטיות. אם הללו לא נתקיימו אין זה אלא משום "שגרים החטא" וכיו"ב, וככל הנראה ביקש ר"א הקליר לרמוז לרעיון זה בהיגר "ראו מה עברה עושה" (בקנתו "איכה את אשר כבר עשוהו", שהבאנו לעיל)²¹.

יסוד רעיוני זה, שבשילה שבנחלת יוסף, היה גלום הפוטנציאל לשמש מקום המקדש, קשור במעריך השבטים הקדום, שמלכתחילה היו בני רחל הראויים למלכות ולמקום המקדש בנחלתם, אלא שבגלל החמצה מסויימת לא התמיר המקדש בנחלת יוסף וגם המלכות מבני בניה של רחל – לא התמידה.

הרעיון הזה רמוז במדרש "בראשית רבה" (פרשה ע, טו), שם דרשו את הכתוב "וללכן שתי בנות: שם הגדלה לאה ושם הקטנה רחל" (בראשית כט, טז): "[הגדלה לאה] גדולה – במתנותיה: כהונה לעולם ומלכות לעולם... זאת מנוחתי ערי עד' (תהלים קלב, יד). 'שם הקטנה רחל' – קטנה במתנותיה: יוסף לשעה, שאול לשעה ושילה לשעה: 'זימאס באהל יוסף ובשבט אפרים לא בחר' (שם עח, טז)²².

21. א. השווה גם לדבריהם של בעלי התוספות: "אין הנביא מתנבא אלא מה שראוי להיות – אם לא היה חוטא" (יבמות נ, א ד"ה תדע).

ב. הלשון "שגרים החטא" כציון סיבת ההחמצה לקיום הבטחה אלוקית, מצויה גם בדברי חז"ל נוספים, כמו במס' ברכות ד, א (ביחס ליעקב) ועוד.

22. א. בפסוקו באים שני פעלים הפכיים: "בחר" ו"מאס", וזה מן הסגנון המקראי המציין ביטולה של בחירה בפועל "מאס", כמו: "בחרתיך ולא מאסתיך" (ישעיה מא, ט), "אשר בחר ה' בהם וימאסם" (ירמיה לג, כד) ועוד.

ב. יהושע ב"נ שהועמד בראש העם אחר מות משה, היה משבט אפרים והוא מכונה ע"י חז"ל "ראש למלכות משבט אפרים" (בראשית רבה פרשה נט, ט), וגם מבחינה הלכתית נקבע לו מעמד של מלך. כפי שהסיקו מדברי העם אל יהושע: "כל איש אשר ימרה את פיך... יומת" (יהושע א, יח – רמב"ם הל' מלכים ג, ח), ורשב"ם (בפירושו לבבא בתרא עה, א ד"ה אי לה לאותה בושח) כתב: "שהרי יהושע היה נביא ומלך כמשה" – כל זאת אף על פי שיהושע לא היה משבט יהודה, שלפי צוואת הוקן (היא ברכת יעקב לבניו) רק ליהודה יאתה המלוכה. גם המקדש הראשון בישראל הוקם בשילה אשר בנחלת אפרים, ולא כמצופה בהר המוריה שבנחלת יהודה.

ג. ויפים לענייננו דברי רש"י הירש בפירושו לתהלים עח, טו-סס (בתרגומו העברי של י"ז ליפשיץ): "זימאס באהל יוסף, ובשבט אפרים לא בחר: [וימאס] בשבט אפרים – השבט אשר עד כה היתה ההנהגה בידו. שבט אפרים לא בנה מחדש את שילה לאחר מפלת האויבים, ולא חזר שוב להנהגת

הווי אומר: מלכות שאול הייתה רק "לשעה", מלכות זמנית ללא המשכיות, וכמוה שילה הייתה רק "לשעה" (אמנם "שעה" ארוכה: 369 שנה), אך לא התמידה לעד. ואולם מלכתחילה היו ציפיות רמות ביחס לשאול, המלך הראשון בישראל, שמוצאו היה מבנימין, מבניה של רחל, ועל ציפיות אלו נודע לנו מפי הנביא שגילה שמלכות שאול אמורה הייתה להימשך "עד עולם" (ש"א יג, יד)²³. הוא הדין ביחס לשילה, "בית הבחירה" הראשון בארץ ישראל, שגם הוא ככל הנראה היה מיועד להיכון "לעד" – כלשון ר"א הקליר.

רק מקורות מקראיים מועטים נשתמרו בידינו על המקום שמשכן שילה תפס בתורעת העם באותן 369 שנה של עמידתו. חז"ל השלימו מעט מחסר זה, בין השאר באמצעות הסיפור על השתדלויותיו של אלקנה אבי שמואל, שעמל לשכנע את בני דורו לעלות לרגל לשילה (ב"מדרש שמואל" א, ה). ממסורת זו נמצאנו למדים, שאלמלא השתדלויות אלו, העם לא בא מעצמו בהמוניו אל המקדש בשילה.

בימי משכן שילה, בתקופת השופטים, היה מקדש נוסף, שאף הוא משך אליו מתפללים, הוא "בית אלהים" שהקים מיכה (שופטים פרק יז), אף הוא בהר אפרים, וחז"ל הותירו לנו תיאור "פלסטי" של מבוכת אותו הדור, שראו שתי תמרות עשן מיתמרות משני מוקדים בהר אפרים (המרוחקים זה מזה שלושה מילין בלבד!): ממקדש שילה מכאן ומבית אלהים של מיכה מאידך גיסא, כלשון הברייתא: "עשן המערכה ועשן פסל מיכה מתערבין זה בזה" (סנהדרין קג, ב), וישראל היו שואלים את עצמם: לאיזה מהם נלך?

על חוסר היחס הראוי מצד העם ל"בית הבחירה" שבשילה, ניתן להסיק בעקיפין גם מן התיאור המפורט של מקומה של שילה, תיאור שלרעתנו הינו מיותר, שכן מקומה של שילה בתקופת השופטים היה צריך להיות ידוע לכל איש, והדרכים המובילות אליו היו

העם... פלשתים לא היו אלא מכשיר ביד ה' להעניש ולהוריד מגדולתו את מי שחרל להיות ראוי לאותה איצטלא (-שבט אפרים בן יוסף). הוא חייב לפנות מקום למקדש חדש (-במקום חדש) ולמנהיגות חדשה'.

ד. אף על פי ששאול "נסכל" במלכותו, כשלא מילא את מצוות שמואל (ש"א יג, יד), הודיעו הנביא באותו המעמד: "כי עתה הכין ה' את ממלכתך על ישראל עד עולם" (שם), כלומר: אלמלא חטאת, יכול היית להתמיד במלכותך "עד עולם". דברים אלה, שעומדים לכאורה בסתירה ל"צוואת הוקן" (ברכת יעקב), נתבארו בורכים שונות ע"י פרשני המקרא, ונסתפק בשתי הצעות הפירוש שהציע הרמב"ן (בפירושו לבראשית מט, י): 'אולי היה מולך [זרעו של שאול] על שבטי אמו: בנימין ואפרים ומנשה, כי יהודה ואפרים כשני עממים נחשבים בישראל, או: יהיה מלך תחת יד מלך יהודה'.

ה. בספרות הקבלה פיתחו את הזיקה בין משכן שילה לרחל לעומת זיקת ביהמ"ק (בירושלים) – ללאה, כגון בדברי ר' חיים ויטאל, תלמידו המובהק של האר"י, בספרו 'ליקוטי תורה' לפ' תרומה (ובחלק 'טעמי המצוות'): מצוות מקדש ומשכן, שמשכן שילה הוא "מירת רחל", ובית המקדש הוא "כנגד מירת לאה", יעויין שם – למביני סוד.

23. ראה ע"כ בפרוטרוט הערה 22. לעיל.

צריכות להיות נהירות לכל אדם מישראל באותה התקופה. אף על פי כן מאריך הכתוב מאוד בתיאור מקומה של שילה, ששם נערך "חג ה'" מדי שנה בשנה, בתארו במפורט את המסילה העולה לשילה: "הנה חג ה' בשלו... אשר מצפונה למסלה העלה מבית אל שכמה, ומנגב ללבונה" (שופטים כא, יט). תיאור ארוך ומסורבל זה, נרשם כאן, לדעתנו, כביקורת סמויה של הנביא, ובכל זאת כביקורת גלויה רייה, שבאה לציין ששילה בתקופת השופטים (על כל פנים בחלק מן התקופה), לא תפסה את מקומה המרכזי הראוי לה כעיר המקדש, עד שהכתוב נצרך לתאר בפרוטרוט את תוואי הדרכים (המרכזיות!) המוליכים לשילה.

הרב יגאל אריאל²⁴ העלה נקודה נוספת של אכזבה משילה: "שילה נועדה להיות משכן לשכינה בישראל, שסביבו יתלכד העם באחדות עליונה... סביב שילה היה אפשר לשמר את עבודת ה' בטוהרתה, לאחר את העם ולגבשו", אלא שפרשת פילגש בגבעה (שלפי חז"ל ארעה כבר בתחילת תקופת השופטים) מורה על הפירוד הנורא, על "חזרה אל השבטיות והפרטיות".

על אף כל אלה, יש יסוד לערגה ולכיסופים למשכן שילה בהר אפרים, כמו שבתורעת האומה נשתמר מקום של כבוד ל"אפרים", אשר מייצג בשמו את בני יוסף, ואשר כונה בשם ה' "בכורי הוא" (ירמיה לא, ח), וכבכור הוא זוכה בחלק מועדף, והוא ראוי לרשת את רחל שהיא "עיקרו של בית" (עפ"י בראשית רבה פ' עא), עיקרו של בית ישראל, כמאמרו של רשב"י: "לפי שכל הרברים תלויין ברחל, לפיכך נקראו ישראל על שמה: 'רחל מבכה על בניה'..."²⁵.

אי לכך גם הערגה והכיסופים ל"משכן שילה", שבפיוטי ר"י נג'ארה, יכולים להתבאר לא רק ברוח פירושו של הרב ר"צ הופמן, שבכינוי "משכן שילה" לא נכלל רק המשכן הריאלי, זה ששכן בהר אפרים, במסילה שבין ירושלים לשכם, אלא יש גם "שילה" האמיתית, המכוונת לירושלים, אלא יש לכאורה מקום שלא להוציא לגמרי את משמעות הביטוי "משכן שילה" בפיוטי נג'ארה מפרוטרוט, שהשם "שילה" אכן מכוון לעיר שילה, העיר הידועה בנחלת אפרים.

לביסוס אפשרות זו, אנו מציעים להוסיף את 4 הטעמים האלה:

- 1) העיר שילה זכתה שהוקם בה המקדש הראשון הקבוע בארץ ישראל: "אשר
2. בספרו "עזו וענוה" (על ספר שופטים), עמ' 371.
2. א. ובהמשך המדרש שם: "ולא סוף דבר לשמה (ו-שישראל נקראו על שמה) אלא לשם בנה: 'אולי יחנן ה' צבאות שארית יוסף' (עמוס ה, טו), ולא סוף דבר לשם בנה, אלא לשם בן בנה, שנא': 'הבן יקיר לי אפרים' (ירמיה לא, יט)", ראה עוד דברי ראב"ע בפי' להושע ה, ג ד"ה "אני": "ודע... על כן ייקראו כל ישראל — 'אפרים'".
- ב. ופנים לענייננו דבריה של פרופ' ש' אליצור בספרה החדש "שירה של פרשה" (הוצ' מוסד הרב קוק, י"ט, תשנ"ט, עמ' 67): "...אף על פי שבניה (ו-של רחל), יוסף ובנימין נולדו אחרונים בין בני יעקב, זכתה בסופו של דבר לחלק בכורה, שעה שניטלה הבכורה מראובן בחסאו וניתנה ליוסף (ראה דה"א ה, א), רחל הופכת בסופה להיות מה שראייה הייתה — על פי רצונו של יעקב — להיות עיקרו של הבית, וכאילו אף ראשיתו".

"ימים האל משכן שילה"

[קמט]

שָׁנָתִי שְׁמִי שֶׁם בְּרָאשׁוֹנָה" (ירמיה ז, יב), ואשר ר"א הקליר הגדיר אותה "כחלה מעיסה" (בקירתו "איכה את אשר כבר עשוהו", שהבאנו לעיל), כלומר כחלה המכונה: "ראשית ערסותיכם", וככל הנראה ביקש ר"א הקליר לרמוז בכינוי זה לחביבותה של שילה, בשל ראשונותה²⁶.

2) עור מעלה שמצאנו ביחס לשילה, שבה עלתה שילה אף על ירושלים, באה לידי ביטוי בהלכה וכפועל יוצא במחשבה, שהוגי דעות שונים פיתחו ביחס להלכה זו. לפי המשנה במגילה א, יא ובזבחים יד, ו, נאכלו קדשים קלים בשילה "בכל הרואה", כלומר: "בכל מקום שרואה משם את מקדש שילה" (ר"ע מברטנורא בפ"י לזבחים שם; "אפילו ברחוק", ובלבד שמשם רואה "שום דבר מן הבית" — כלשון הרמב"ם בפ"י המשניות שלו (שם). בכך עלתה שילה על ירושלים, שאכילת קדשים קלים הותרה בה רק לפני מחומת ירושלים (ולא מחוץ לעיר, גם לא במקומות שמשם היה ניתן לצפות אל העיר והמקדש). על "פריצה" זו אל מעבר לחומות העיר, על התפשטות הרוחניות של שילה ל"כל הרואה", עמד המהר"ל (בחידושי אגדות שלו לזבחים קיח), שבאר את הקשר בין "מדריגת" שילה למדריגת יוסף, בניסוח זה:

"...לפי גודל הפרישה של יוסף מן החומריות (-מחטא עם אשת פוטיפר), היה בשילה נאכלים קדשים בכל הרואה (-גם מחוץ לחומותיה, שהן ביטוי לחומריותה), כי דבר זה מורה על מדרגה גבולת, שיהיה מתפשט קדושתו של משכן [שילה] — בכל הרואה"²⁷. בעקבות ראייה זו, שלשילה יש מעלה יתירה על ירושלים בענין תחום האיוור שמותר לאכול בו קדשים קלים, כתב הרב שמואל בורנשטיין, הוא הרבי מסוכצ'וב²⁸: "לכאורה נראה שקדושת שילה גדולה משל בית עולמים..."

26. רעיון חשיבותה של הראשונות מצוי גם בדימוי שהנביא הושע מדמה את ישראל: "כענבים במדבר מצאתי ישראל, כבכורה כתאנה בראשיתה ראיתי אבותיכם" (ס, י), ובידמויו של ירמיה: "קדש ישראל לה' ראשית תבואתה..." (שם ב, ג): כיון שישאל משולים ל"ראשית תבואתה", שהיא התרומה, ולכן הם קודש, ו"כל אכליו", כלומר: כל הנוגע בישראל — "יאשמו..." (שם).

27. א. את הקביעה שבשילה אכלו קדשים קלים "בכל הרואה", הסמיכו חז"ל בגמ' ובזבחים קיח, ב (ובמדרשים שונים), על פסוקים שונים הקשורים ביוסף, כמו: "בן פרת יוסף בן פרת עלי עין" (בראשית מט, כב), שר' אבהו דרש: "עין שלא רצתה לזון וליהנות מדבר שאינו שלה — תוכה ותאכל כמלוא עיניה", וכן דרשת ר' יוסי שדרש את הפסוק "...ורצון שכני סנה, תבואתה לראש יוסף..." (דברים לג, טו) שבברכת משה ליוסף: "עין שלא רצתה ליהנות מדבר שאינו שלה — תוכה ותאכל בין השנאים" (זבחים שם), כלומר: "אף בגבולי שאר שבטים, ששנאוהו" (רש"י).

ב. על הרעיון הקושר בין "עיניו של יוסף" לבין מרחב אכילתם של קודשי שילה "בכל הרואה", עמד הרבי מסוכצ'וב ב"שם משמאל" לפ' ראה (שנת תר"ע) ד"ה "כי" ו"זה ענין"; בעל "שפת אמת" לפ' ויחי (שנת תרל"ח) ד"ה "בן פורת יוסף" ובמקומות נוספים. יסוד החשיבה החסידית של בית קוצק-גור בנודון, סמון בדברי מהר"ל בחידושי האגדות שלו לזבחים קי"ח, שהבאנו לעיל. מומלץ לעיין בניתוח הרעיוני היפה של סוגיא מחשבתית זו בספרו של הרב הגדול (ראה ציונו לעיל בהערה 12), עמ' 162-168.

28. "שם משמאל" לפ' ראה שנת תר"ע, עמ' פה, ד"ה "כי לא באתם".

בעל "שם משמאל" מבאר שבגלל הכינויים הרומזים השונים למקומות שה' בחר בהם: "מנוחה" ו"נחלה": "מנוחה" זו שילה, "נחלה" זו ירושלים, מתברר שאמנם מעלת בית עולמים בירושלים עולה על מעלת שילה. ירושלים מכונה "נחלה" (ואסמכתא לכך יש ברברי הנביאים המכנים את ירושלים "נחלת"), ונחלה "אין לה הפסק". לעומתה מכונה שילה "מנוחה", שהוא כינוי המורה על מנוחה ארעית אחרי מלחמות הכיבוש, כשישראל באו אמנם "אל המנוחה", אך קרושת שילה, במקום בו נחו, הייתה רק "לשעה".

על דברים אלה אפשר להוסיף: בזיהוי כוונת התורה בבחירת הביטויים "מנוחה" ו"נחלה" ביחס לשילה וירושלים, יש מחלוקת תנאים. לעיל הבאנו את השיטה המקובלת, היא שיטת ר' יהודה, שהביטוי "מנוחה" רומז לשילה, ואולם בצירה של שיטה זו מובאת במס' זבחים דף קיט שיטה נוספת, היא שיטת ר' שמעון, ש"מנוחה" — זו ירושלים, ו"נחלה" — זו שילה. לביסוס הזיהוי "מנוחה" — זו ירושלים, מביא ר"ש את הפסוק "זאת מנוחתי ערי ער" (תהלים קלב, יד), ביטוי המורה על נצחיות. עד סמך דברים אלה, ניתן להעלות רעיון זה: אמנם החכמים לא יכלו להכריע בכוונה האלוקית: איזה משני המקומות מכונה "מנוחה" ואיזה מהם מכונה "נחלה", שכן הביטוי "נחלה" נראה אמנם כרומז ל"נחלה בלי מצרים", לנחלה ש"אין לה הפסק" (בניגוד למנוחה ארעית), אך גם בביטוי "מנוחה" נרמזת הנצחיות: "מנוחתי ערי ער"²⁹. אילו זכו ישראל ייתכן ששילה לא היתה נחשבת ל"מנוחה" ארעית בלבד, למקום מנוחה ממלחמותיהם, ששם השכינו את אוהל מועד ל"שעה", אלא ל"מנוחה" "ערי ער", ל"נחלה שאין לה הפסק".

אחרי ראייה זו של "לכתחילה", שאילו זכו ישראל הייתה שילה עיר ה"מנוחה" שתישאר לנצח "המקום אשר יבחר ה'", באה המציאות, ה"בריעבר" ששילה חרבה בעוון ישראל, ונבחרה ירושלים תחתיה, כנחלת ה' האמיתית, נחלה ש"אין לה הפסק", ועליה קראו את הפסוק: "זאת מנוחתי ערי ער", בהדגשת "זאת": זאת ולא אחרת.

3) מעלה נוספת שהיתה לשילה על ירושלים, באה לידי ביטוי בצורת המבנה של משכן שילה, כפי שהוא מתואר במשנת זבחים (יר, ח): "באו לשילה... לא היה שם תיקרה, אלא בית של אבנים מלמסן, ויריעות³⁰ מלמעלן".

כיסוי זה של משכן שילה ב"יריעות מלמעלן", לעומת תיקרת האבן של בית המקדש שבירושלים, איננו חסרון, אלא כפי שנראה להלן יש בו מעלה גדולה. יריעות המשכן, שכיסו בהן את גגו של משכן שילה (ובגינן ראוי לו גם הכינוי "אהל" — "אהל שכן באדם" [תהלים עח, ס]), שייכות לכלל מעשי המשכן, מעשים שלא נפסדו ולא בלו מעולם³¹. לפי חז"ל בכל מעשי יריו של משה שרתה נצחיות, שמנעה אוברן או כיליון, כפי שדרשו את הפסוק "רגנו צדיקים בה", לישרים נאווה תהלה" (שם לג, א):

"אל תקרי 'נאווה תהלה' אלא נוה תהלה: זה משה ודוד שלא שלטו שונאיהם

29. בפירוש המשניות שלו באר הרמב"ם על פי שיטת ר' יהודה: "באו לשילה: נקרא שילה בית... ונקרא משכן... ואחר שהיה שם בנין או הוא 'מנוחה', לפי שנתייבשו, ולא הייתה שם נסיעה...".

30. ג"א: "היריעות" (בה' הידיעה), ולפי 2 הגירסאות הכוונה ליריעות משכן אוהל מועד.

31. א. כפי שדרשו את האמור בקרשי המשכן: "עצי שמים עמרים" (שמות כו, טו): שעומדים לעולם

במעשיהם... משה — דאמר מר: משנבנה מקדש ראשון נגנו אוהל מועד³², קרשיו, קרסיו ובריחיו וארגיו... תחת מחילות של היכל” (סוטה ט, א ומקבילות).

בשל כיסויו של משכן שילה ביריעות אוהל מועד של המדבר, שהם חלק מ”מעשה ידיו” של משה, ומשום כך הינם רבר נצחי, שלא שלטו בו לא ידי אדם ולא בלאי של שנים או שימוש, יובן מדוע נכון לקרוא על שילה את הפסוק ”זאת מנוחתי עדי עד”, ומובנים גם דברי ר”א הקליר: ”דימו כי לעד יהיה שם מושלו”.

(4) ועוד: גולת הכותרת של מעשה המשכן היה ארון העדות³³, אשר ניצב בבית קודש הקרשים שבשילה ”כל ימי היות בית האלקים בשילה”, עד יום חורבנו³⁴, כלומר במשך 369 שנה. לעומת זה היה הבית הראשון שבנאו שלמה חסר ארון ברור האחרון של קיומו, שכן המלך יאשיהו ציווה להוריד את הארון ל”בית אשר בנה שלמה” (דה”ב לה, ג), לצורך גניזתו כשיתעורר הצורך בכך³⁵. אם נפחית מכלל משך זמן עמידתו של הבית הראשון — 410 שנה — את מספר השנים שבשלהי הבית, בהם נערר הארון מן הרביר אחרי שנגנו ע”י יאשיהו, בשנת 18 למלכותו (בקיורב)³⁶, ומאז לא הוחזר לבית קודש הקרשים, ואם

ולעולמים” (יומא עב, א), כלומר שהם נצחיים, ועל סמך הכתוב ”ומשכן ה’ אשר עשה משה” (דה”א כא, כט) אמרו: אעפ”י שבמעשה המשכן עסקו בצלאל וכל האומנים ”העלה עליו (-על משה) הקב”ה כאילו הוא עשאר” (שמו”ר פל”ה), וכלל נקוט בדינו שכל מעשי ידיו של משה — נצח הם. ב. השווה לדרשה שב”תנא דבי אליהו” סוף פרק כה.

ג. ראה גם פ”ר ספורנו לשמות לח, כא.

32. ”אוהל מועד” במשפט זה יכול לשמש כשם כללי של המשכן, שאחריו מפורסים חלקיו, אך אין זה מן הנמנע ש”אהל” מכון כאן לכיסוי היריעות העליון של המשכן, הכיסוי של יריעות העזים, המכונה אף דוא ”אהל” (כפי שפירש רש”י בשמות לה, יא). היריעות שחיפו את גגו של משכן שילה כתיקרה, היו כפי שהוסבר, היריעות העליונות של אוהל מועד, ולכן בעת שנבנה בית המקדש בירושלים הן נתחייבו בגניזה עם שאר אביורי אוהל מועד.

33. כפי שכתב רבנו בחיי, בפירושו לשמות כה, י: ”...והמשכן כולו לא נעשה אלא בשביל הארון בלבד, שהשכינה שרויה בתוכו...”.

34. אין במקרא כל פירוש על ”חורבן שילה” ועל משך המלחמה באפק, בה נשבה ארון הברית ע”י הפלשתים, אך נראים הרברים שהארון הוצא ממקומו בשילה בתחילת המלחמה, וכבר אז נפל בשבי הפלשתים.

35. כפי שכתב הרמב”ם בהל’ בית הבחירה (פרק ג הל’ א): ”יבעת שבנה שלמה את הבית, וידע שסופו ליחרב, בנה בו מקום לגנוז בו הארון למטה במטמוניות עמוקות ועקלקלות, ויאשיהו המלך ציווה וגנוז במקום שבנה שלמה...”.

36. אין במקרא תאריך למעשה גניזת הארון, אך מעשה זה נסמך בכתוב לפסח הגדול שערך יאשיהו, בשנת 18 למלכותו (רבה”ב לה, יט), וגם אם הארון לא נגנו בדיוק באותה השנה, דוא נגנו ככל הנראה סמוך לתאריך ”בשמונה עשרה שנה למלכות יאשיהו” (שם). אחרי מועד זה מלך יאשיהו עוד 13 שנה, אחריו מלך הואחו 3 חרשים, אחריו מלך יהויקים 11 שנה, אחריו מלך יהויכין גם הוא 3 חרשים, ואחרון מלכי יהודה: צדקיהו, מלך אף הוא 11 שנה. בסך הכול נותרו 35 שנה למלכות יהודה משנת 18 ליאשיהו ועד לחורבן הבית והעיר.

נקבל את ההנחה שכבר בימי מנשה הוצא הארון ממקומו והוחבא במשך שנים לא מעטות במעמקי הר הבית³⁷, לא יעלה כל מספר השנים בהן עמד ארון העדות בדביר של בית ראשון על כ־360 שנה, מספר שהוא קרוב למספר הכולל של שנות עמידת משכן שילה עם ארון העדות, אך לא עורך עליו.

על סמך כל אלה נבין את הציפיות הגדולות שניתן היה לצפות ביחס להתמדת קיומו של משכן שילה³⁸.

מדוע בפועל לא נתקיימו ציפיות אלו ביחס לשילה, שהיא תיכון "לער"? על כך משיבים הכתובים בפרקיו הראשונים של ספר "שמואל-א", שכוהני שילה ביזו את המקדש, ועבורת ה' לא נעשתה שם כראוי, בקדושה ובטהרה, כפי שחז"ל הגדירו זאת בקצרה: "בגלל בזיון קדשים" (יומא ט, א; או לפי נוסח הירושלמי: "שהיו מבזין את המועדות ומחללין את הקדשים" — יומא פ"א ה"א).

*

פרשני המקרא, החל מראשוניהם: המתרגמים הארמיים לתורה, ועד אחרוני הפרשנים, נלאו לבאר את ההיגד "ער כי יבא שילה" שבברכת יעקב ליהודה (בראשית מט, י). בחלוקה כללית של דרכי הפירוש, ניתן לחלק פרשנות זו לשתי קטגוריות: אלה שרואים בהיגד "ער כי יבא שילה" — משפט עיקרי: עד שיבוא הזמן המיוחל, בו יבוא "שילה" (שהוא מכינויי המשיח), שאז תתגלה מלכות יהודה בשיאה, לעומת אלה הסוברים ש"ער כי יבא שילה" הינו משפט טפל, תיאור זמן לראשית מלכותו של ה"שבט מיהודה". לרבים "ביאת שילה" משמעה שקיעתה, כפי שיבואר בהמשך. לפי האסכולה הראשונה "שילה" הוא נושא של ההיגד, ואילו לפי האסכולה השנייה "שילה" הינו המושא, המתאר אימתי תתחיל מלכותו של יהודה. המתרגמים הארמיים, ובעקבותיהם (ככל הנראה) חלק מפרשני התורה, זיהו את "שילה" בהיגד זה כ"מלכא משיחא"³⁹, ואולם יש פרשנים אחרים שראו בשם "שילה" את שם העיר הנודעת בנחלת אפרים (יהושע טז, ו), וראו קשר פנימי בין קיום ברכתו של יעקב ליהודה ש"לא יסור שבט [מלכות] מזרעו, החל מן העת של

37. כפי ששיערו ב"דעת מקרא" לספר דברי הימים ב פרק לד, שארון העדות הוצא ממקומו שבדביר הבית ע"י ירמי ה' בימי המלך מנשה, והוסתר במקום סתר בהר הבית (ראה שם, שם פס' יד בפירוש ובהערה 336). בשל אריכות ימי מלכותו של מנשה (55 שנה), ככל הנראה ארכו ימי גניות הארון בימיו (ראה עוד בפירוש "דעת מקרא" שם).

38. ולא כפי שכתב הרב שלמה מן ההר ש"מתחילה לא נתכוונו להשאיר את אהל מועד בשילה ולקדש אותו בקדושת בית מקדש" ("מהר שלם" [ראה לעיל בהערה 12], עמ' שמא), ושוב שם: "לא הייתה להם כוונה בתחילה כלל להעמיד את אהל מועד בשילה עמידה של קבע, והם רק העתיקו את מקום המחנה שלהם מן הגלגל אל שילה, וזאת משום שציפי שיתגלה להם מקום בית העולמים — 'המקום אשר יבחר ה' לשכן שמו שם' ועל כן לא קידשוהו ולא חינכוהו בחנוכה חגיגית" (עמ' שנא). לקביעה ש"לא קידשוהו" אין יסוד, אדרבה ראה דבריו של מהרש"א בחידושי הלכות שלו למס' שבועות סו, א שקידשו את שילה, ומאי סיפור חנוכתו של מקדש שילה במקרא — אין ראיה שלא חגגו.

39. ראה לעיל הערה 3.

”ביאת שילה”, במשמעות שקיעתה. משמעות כזו של ”בוא” (בהיגד ”עד כי יבא שילה”) מצויה גם במקומות נוספים במקרא, כמו: ”כי בא השמש” (בראשית כח, יא), ”זורח השמש ובא השמש” (קהלת א, ה) ועוד.

כשם שביחס לשאול, המלך הראשון בישראל, שמוצאו משבט בנימין — מבניה של רחל, היו ציפיות רמות, שממלכתו תמשיך ”עד עולם” (ש”א יג, יד), כך נתלו ככל הנראה תקוות וציפיות גם ב”בית הבחירה אשר בשילה”, שזה יכון ”לער” (כלשון ר”א הקליר). שאול ושילה היו שניהם ראשונים: שאול — המלך הראשון בישראל, ובית הבחירה בשילה — היה המקדש הראשון בארץ ישראל, ושניהם קשורים ב”אפרים”, שהוא השם המייצג את בני יוסף ואת נחלתם. הנביא כינה, בשם ה’, את אפרים: ”בכרי הוא” (ירמיה לא, ח), וכבכור, שהוא ראשון הבנים, מגיעה לו הראשית. על ראשוניותה של שילה, ששם שרתה לראשונה השכינה במקדש בארץ ישראל, עמדנו לעיל, על סמך הכתוב בירמיה ז, יב, ועל סמך הכינוי ”כחלה מעסה” (כלשון ר”א הקליר). כאן נוסיף שחז”ל הרגישו גם את ראשוניותו של שאול, בכנותם אותו: ”ראש לנמשחים”⁴⁰, כלומר: ה”משיח” הראשון.

שתי הציפיות האלו, ביחס למלך הראשון וביחס למקדש הראשון, נכזבו שתיהן בעיניים של חטאים: חטאי שאול וחטאיהם של כהני שילה. ואולם, המלכות מבית יוסף לא לגמרי פסקה, והציפייה ל”משיח בן יוסף” או ”משיח בן אפרים”⁴¹, ממשיכה לפעום בלב

40. ראה בפתיחתא לאסתר רבה.

41. א. ”משיח בן יוסף” נזכר במקורות חז”ל שונים, כמו במס’ סוכה גב, א, בהקשר למספר המתואר בחזון זכריה בספרו פרק יב פסוקים י-יג: ”... את אשר דקרו, וספרו עליו כמספר... והמר עליו כהמר על הבכור”, שאת הנדקר, שבמותו הכול ספרו לו, זיהו במשיח בן יוסף, או: ”זיראני ה’ ארבעה חרשים” (שם ב, א), שעליהם שאלו: ”מאן נינהו?” והשיבו: ”... משיח בן דוד, משיח בן יוסף, ואליהו וכוהן צדק” (סוכה גב, ב), ”לא יסור שבט מיהודה: דא משיח בן דוד; ומהוקק מבין רגליו: דא משיח בן יוסף” (והר א, כה:), ”אתמר לגבי משיח בן יוסף: גס ה’ העביר חטאתך לא תמות” (שם”ב יב, יג) ”... (שם השמטות עמ’ רסז) ועוד. כמו כן מצאנו בוהר כינוי נוסף למשיח השני: ”משיח בן אפרים” (שם, חלק ב, עמ’ קכ) ו”בן אפרים” הוא בן יוסף. — מקורות נוספים על ”משיח בן יוסף” רוכזו ב”אספקלריא” כרך י”ז (תשנ”ד), עמ’ 255-265.

ב. בספר ”קול התור”, שכתב רבי הלל משקלוב, תלמיד הגר”א, מצוי ריכוז גדול של אסמכתאות למשיח בן יוסף, בפרק השני של הספר: ”דרכי אתחלתא דגאולה ע”י משיח בן יוסף”, וגביא להלן אחדות מהן: ”ואפרים בכרי הוא” (ירמיה לא, ח): ”בשביל שהוא המשיח הראשון, שעל ידו קבור גלויות, היינו היציאה מהגלות”; ”וקם שבט מישראל” (במדבר כה, יז): ”זה נאמר על משיח בן יוסף, שהוא קם מעצמו באיתערותא דלתתא, בדרך סבעי”; ”עץ יוסף” (יחזקאל לו, יט): ”הכוונה על משיח בן יוסף, אשר כל הגאולה תלויה באיחוד שני העצים: עץ יוסף ועץ יהודה”, ועוד 153 (ו) מקורות, שהגר”א מצא בהם אסמכתאות למשיח בן יוסף.

ג. הרב א”י קוק פיתח את תורת שני המשיחים, כשלשיתתו עיקרי תפקידיו של משיח בן יוסף יהיו במישור החומרי, לעומת תפקידו העיקרי של משיח בן דוד, שיהיו במישור הרוחני (ראה מאמרו ”המספר בירושלים”, ב”מאמרי הראי”ה” (תשמ”ד), עמ’ 94-97, ורעיון זה הורחב והוסבר גם בכתבים אחרים של ראי”ה).